Елідюк

De un mut ancien lai bretun

Le cunte e tute la icisum

Vus dirai...[52]

Від автора

Робоча назва цієї збірки — "Варіації" — мала звернути читачеву увагу на те, що це варіації на певні теми моїх попередніх книг, з використанням різних авторських стилів. Щоправда, мені страшенно не хотілося ставити читачів у незручне становище лише тому, що вони не читали моїх творів, або не можуть заприсягтися з чистим сумлінням, що знають різницю між термінами récit і discours[53]. Але тепер їм нічого хвилюватися. Я відмовився від робочої назви хоча б через те, що фахівці, які добре обізнані з моєю творчістю і першими прочитали збірку, дійшли висновку, ніби назва "Варіації" не має під собою ніякого грунту і викликана якимось дуже суб'єктивним авторським баченням. Я прислухався до їхньої думки, і, згадавши тут про цю назву, яка вималювалася в моїй уяві, надалі залишив її при собі.

Та хай там як, а "Вежа з чорного дерева" теж варіація, але дещо простіша, і джерело її настрою, а також частково сюжету й місця дії таке давнє й забуте,— а проте, на мою думку, плідне в історії літератури,— що я хотів би відтворити одну його краплину. Крім того, як відомо кожному агностику й романістові, залишена нерозгаданою таємниця є сумним доказом авторської безвідповідальності. На моєму сумлінні — смерть ласиці, а коли заглянути глибше, то й смерть жінки[54].

Навчаючись на факультеті французької філології Оксфордського університету, я запоєм читав усе, що потрапляло до рук, але більше через невігластво, ніж з великого розуму. Впіймавшись на широко розповсюджену на той час вигадку, ніби лише навчителі мають право на власну думку, я не мав майже ніякого уявлення про свої смаки. Це не той підхід до знань, який я став би радити студентові сьогодні, проте він мав одну перевагу. Мої уподобання врешті-решт сформувалися на чіткій прагматичній основі: я навчився цінувати ті твори, які не міг забути і з плином років. Ось як "Великого Мольна" Алена-Фурньє. Декотрі з молодих аспірантів тепер кажуть мені, що не бачать суттєвих паралелей між "Великим Мольном" і моїм романом "Маг". Я, напевне, "перерізав пуповину", що їх єднала,— саме такої метафори вимагає зв'язок, який насправді існує між цими творами, зв'язок набагато тісніший, ніж мені колись здавалося. А може, сучасна академічна критика просто не бачить тих взаємозв'язків, що їх радше можна назвати емоційними, ніж структурними.

Анрі Фурньє сподобався мені відразу ж, чого не можна сказати про решту письменників з учбової програми. Старофранцузька мова, з усіма її латинізмами, складною орфографією, безліччю діалектних форм може захопити лінгвіста, але того, хто цікавиться змістом і сюжетом прочитаного, складність її просто дратує. Після випускних іспитів мені хотілося відразу ж забути весь курс старофранцузької літератури. Та пізніше я збагнув, що один його розділ забути неможливо. Цей розділ, до якого краще пасувала б назва "темний ліс", був саме кельтським лицарським романом.

Надзвичайно великий вплив художньої творчості бриттів (в кельтському значенні цього слова) на європейську культуру ніколи, на мій погляд, не був повністю пі простежений, ні виміряний. Через надмірне захоплення лицарством, куртуазною любов'ю, містикою і хрестовими походами — отой синдром Камелота[55],— ми виявляємо добру обізнаність, можливо, аж надто добру, коли йдеться про деякі сучасні пародії на цю останню твердиню фольклору. Але мені здається, що ми таки багато чим завдячуємо цьому дивовижному вторгненню з

півночі ідей раннього середньовіччя. Завдячуємо принаймні почуттями й образним світом — самою суттю того, що ми відтоді розуміємо під белетристикою, романом і всіма його різновидами. Може, дехто й посміхнеться поблажливо над наївністю і невигадливістю таких оповідей, як "Елідюк", проте навряд чи знайдеться письменник, який не втратив би при цьому гідності. Бо ж це він глузував би з власного народження.

Про життя Марі де Франс[56] не збереглося майже ніяких відомостей. Навіть ім'я її — то лише припущення, зроблене багато років по смерті Марі на підставі рядка з однієї із її новел: Marie ai nun, si suis de France [57]. Марі зовуть мене, і родом я із... Проте невідомо напевне, чи мала вона на думці те, що ми сьогодні розуміємо під Францією. Імовірніше, йшлося про Іль-де-Франс — місцевість довкола Парижа. Є дуже непереконливі лінгвістичні та деякі інші підстави гадати, що Марі родом із Вексена — частини Нормандії, яка межує з Паризьким районом.

На якийсь час вона їздила до Англії, можливо, при дворі чи у складі почту Аліенори Аквітанської [58]. Король, якому вона присвячує свої ле, чи любовні новели, вірогідно був чоловіком Аліенори — Генріхом II[59], тим самим, якому опирався Бекет[60]. Цілком імовірно, що Марі була народжена поза шлюбом сестра Генріха II. Його батько, Джеффрі Плантагенет, мав побічну доньку із таким самим ім'ям, яка близько 1180 року стала абатисою в Шафтсберському абатстві. Не всі абатиси у середні віки вели святенницький і побожний спосіб життя; і, у будь-якому разі, лицарські романи майже напевно вже складалися в 70-х роках XII століття. Той факт, що два інші твори Марі, які дійшли до нашого часу, мають релігійний зміст і безперечно датуються після 1180 року, підтверджує це припущення. Якщо Марі де Франс, яка стала абатисою в Шафтсбері, дійсно була позашлюбним паростком Анжуйської династії, то вона мала народитися до 1150 року, а нам відомо, що абатиса прожила приблизно до 1216 року.

Дуже важко уявити, що ле могла написати якась інша молода жінка, адже в ті часи передумовою високої освіченості було знатне

походження. Схоже, що це була романтична й палка дама. Вона швидко досягла величезного літературного успіху, про що свідчать численні тогочасні рукописи та переклади її творів. Ми можемо навіть піти далі у своїх припущеннях і назвати Марі ранньою жертвою чоловічої тиранії, бо ж відправили її до Шафтсбері замолювати гріхи. Цілком очевидно, що церква не схвалила її новел. Одразу ж після виходу ле у світ, джентльмен на ім'я Деніс Пірамус — чернець, але за натурою, видно, природжений критик, дав уїдливе пояснення популярності їхньої авторки. Він знав, чому новели Марі викликали таку сумнівну втіху у знаті: в них було те, чого слухачі бажали для себе в справжньому житті.

Марі писала ле, щоб урятувати від забуття деякі кельтські легенди. Учені об'єднують ці оповіді, що походять від народних переказів, під назвою matière de Bretagne[61], серед яких найвідомішим є Артурів цикл і роман про Трістана та Ізольду. Невідомо, з яких джерел Марі вперше почула про них — з англійських чи з французьких, бо, за її описом, вони бретонського походження. Однак слово бретонський вживалося тоді стосовно бретонських кельтів, а не в географічному розумінні, і могло означати як жителів Бретані, так і уельсців чи корнуельсців. До нас дійшли записи про те, в які неблизькі світи мандрували кельтські менестрелі ще задовго до часів Марі, тож вона могла чути їхні виступи при будь-якому вельможному дворі.

Проте набагато важливішою за цю, так би мовити, археологічну діяльність Марі, виявилась зміна, якої зазнав старий матеріал, коли поетеса прищепила до нього своє знання життя. Вона ввела в європейську літературу цілковито повий елемент. Це передусім відвертість у зображенні еротичних сцен і суто жіноче розуміння того, як люди поводяться в тих чи інших випадках, а також і те, як поведінка й проблеми моралі можуть бути виражені через діалог і розвиток дії. Вона зробила для своїх нащадків те, що Джейн Остін[62] зробила для своїх, а саме: по-новому підійшла до оцінки найрізноманітніших людських почуттів. Ще більше зближує їх те, що загальна основа всіх новел Марі (яку вона сама назвала б desmesure, або ж надміром пристрастей) дуже нагадує погляд Джейн Остін на розум і почуття[63].

Сьогодні ж для нас набагато складніше визначити іншу подібність — у гуморі. Оскільки новели Марі такі далекі від нашого часу, ми схильні забувати: багато з того, про що в них ішлося, було далеким і для її дванадцятого століття. І ми дуже схибимо, коли звинуватимо Марі та її тогочасну аудиторію у невибагливості або недосвідченості, гадаючи, ніби її новели слухали з незворушним обличчям і геть усе в них сприймали на віру. Цього не слід припускати, адже й ми з вами не читали б сучасні детективи, вестерни або науково-фантастичні романи, не присмачені пікантною приправою.

Іронію Марі набагато важче зрозуміти через іншу історичну причину. Її ле не повинні були читатися подумки чи як прозові твори. Це були римовані вірші, їх мали співати і супроводжувати жестами. Цілком імовірно, що вони виконувалися під якусь легку мелодію або кілька мелодій, і, може, частина тексту проказувалася речитативом під акомпанемент акордів і арпеджіо[64]. Музичним інструментом мала бути арфа, безсумнівно, бретонський її різновид — рота. Поети-романтики переклали поезію менестрелів непоправно збіднено, але те мале, що ми маємо, говорить про велике мистецтво, яке зараз неможливо відтворити. Коли йдеться про таких письменників, як Марі де Франс, то бачити самий друкований текст — це однаково, що судити про фільм, лише прочитавши його сценарій. Довга еволюція літератури була щільно пов'язана з пошуками засобів передати авторський "голос" — його гумор, його особисті погляди, світогляд,— і це досягалося майстерністю у володінні словом і втіленням його в друковану форму; але як це робилося до винаходу Гутенберга[65], нам невідомо. Наведу один приклад із оповіді, яку ви збираєтеся прочитати. Двічі Марі зображує дуже офіційний візит свого героя до королівни, яку він кохає. Він не вдирається до її покоїв, а доповідає про себе згідно форми. Хтось може сприйняти цей опис придворного етикету як зайве багатослів'я. Але я вважаю, що це була уїдлива "репліка вбік", адресована першим слухачам твору. Справді-бо, коли все те, що ми знаємо про Генріха II — правда, і Марі доводилась йому родичкою, я таки здогадуюся, на чию адресу була спрямована насмішка.

В своєму перекладі, зробленому за текстом X (Харлі 978), що зберігається в Британському музеї (видання Альфреда Еверта)[66], я спробував хоча б намітити той спосіб життя, передати якось його словами. Залишається тільки нагадати читачеві про три сторони життєвого ладу, проти яких спрямована критика новели. Перша сторона — це феодальна система, за якої надавалося першорядного значення непорушності обітниці, що її васал давав сюзеренові. Але не одна лише структура влади грунтувалася на дотриманні даного слова — на цьому трималася вся цивілізація тієї доби. Сьогодні ми можемо звернутися до букви закону з приводу розірваного контракту, а за тих часів усі суперечки вирішувалися тільки зброєю. Друга сторона — це релігія, яка вплинула на кінець "Елідюка", але тільки й того. Марі більше цікавило людське серце, ніж безсмертя душі. Третя сторона — це куртуазна любов, де основними були ті самі закони вірності в інтимних стосунках. Навряд чи це модно в двадцятому столітті, але amour courtois[67] була відчайдушною і надзвичайно потрібного спробою принести більше людяності (більше жіночої мудрості) в жорстоке суспільство, адже вся цивілізація саме й заснована на встановлених кодексах і символах взаємного довір'я. У вік, коли став можливим desmesure навколо Уотергейта[68], що, на мою думку, скоріше трагедія в сфері культури, ніж політики, зрозуміти це буде неважко.

Я розповім вам від початку й до кінця одну давню кельтську легенду, принаймні так, як зрозумів її сам.

Колись давно жив у Бретані лицар, на ім'я Елідюк. Був він для всіх взірцем — найвідважніший воїн в усій країні, і мав дружину він із шляхетного та високого роду, блискуче освічену й віддану йому до смерті. Побравшись, вони кілька років щасливо жили, бо палко й вірно кохали одне одного. Та от спалахнула війна, і лицар вирушив до війська. У мандрах своїх Елідюк покохав дівчину, королівну дивовижної краси, на ймення Гіліадон. Дружина ж його, що лишилась удома, носила кельтське ім'я Гільдельвек, тому моя оповідь називається "Гільдельвек та Гіліадон". Спочатку вона називалась "Елідюк", але я змінив назву, бо

розповідь ця справді ж бо про двох жінок. Тож слухайте, як усе було насправді.

Елідюк був васалом володаря Бретані, який ніжно його любив і піклувався ним як рідним. І Елідюк слугував йому вірою і правдою: як їхав король у чужі краї, Елідюк залишався стерегти королівські землі і вправною рукою боронив їх од усіх ворогів, чим заслужив прихильність свого сюзерена. Елідюкові було дозволено полювати в королівських лісах. Жоден побережник, навіть найрішучіший, не наважувався стати йому поперек дороги чи нарікати на нього. Та заздрість лукавих людей зробила свою звичну справу. Обмовами та наклепами підбурили вони короля проти Елідюка. Скоро його без усякої причини віддалили від двору. Не відаючи, за віщо така немилість, Елідюк не раз просив дозволу виправдатися перед королем — він доведе йому, що обмовники — брехуни, що він чесно і радо слугував королю. Але не отримав ніякої відповіді. Він подався додому і скликав усіх своїх товаришів. Розповів їм про те, що сталося між ним і королем і про немилість монарха. Елідюк будь-що прагнув виправдатись, але не знайшов справедливості у короля.

Коли хазяїн вилає за щось орача, селяни згадують таке прислів'я: Ніколи не вір любові великого пана до тебе. Будь-хто тямущий у становищі Елідюка більше вірить любові своїх близьких. Отож Елідюк говорить[69], що йому обридла Бретань, він попливе до Англії і трохи там розважиться. Дружину він залишить удома, а його слуги піклуватимуться про неї.

Сказано — зроблено. Він швидко зібрався і взяв із собою десять вершників, що самі благородно зголосилися їхати з ним. Друзі були дуже засмучені його від'їздом, а дружина... Вона їхала поруч першу половину подорожі, вся в сльозах, бо думала, що ніколи вже не побачить свого чоловіка. Та Елідюк урочисто присягнувся, що залишиться їй вірним. Після того прощається і прямує до моря. Там сідає на корабель і щасливо дістається портового міста Тотнеса.

В тій частині Англії жило кілька королів, і всі вони ворогували поміж собою. Біля Ексетера правив дуже могутній старий король. Спадкоємця він не мав, а лиш одну незаміжню доньку. Це і пояснювало нинішню війну: він не погодився на шлюб доньки з рівнею з іншої династії. Тому той другий король воював Його землі, нищив міста і села. Він узяв в облогу старого короля в одному з його укріплених міст[70]. І ні в кого не вистачило мужності дати відсіч загарбникові — ні гуртом, ні в двобої. Про все це дізнався Елідюк і, замість того щоб їхати далі, вирішив залишитися. Він хотів допомогти оточеному з усіх боків королю, якому йшлося все гірше й гірше. Загроза спустошення нависла над його королівством. Тож Елідюк вирішує найнятися[71] до короля на службу.

Він вирядив до короля гінців із листом, де написав, що покинув свою рідну землю і прибув йому на підмогу. Якщо ж його послуги не потрібні, він просить лише дозволу вільно проїхати королівськими землями, щоб стати на службу деінде.

Коли король побачив гінців, він дуже зрадів і тепло їх привітав. Він викликав начальника охорони замку і звелів негайно послати почет Елідюку й привести його. А по тому наказав приготувати покої і все необхідне для місячного перебування.

Відразу ж озброєний кінний почет помчав по Елідюка. Елідюк щасливо доїхав до замку, де його зустріли з великою шаною. Він оселився у багатого городянина — гречного і благопристойного чоловіка, що поступився йому своєю найкращою кімнатою з гаптованими тканинами на стінах. Елідюкові готували смачні потрави, і він запрошував до свого столу всіх лицарів, розквартированих у місті. Своїм же підданим, навіть найбільш загребущим, він заборонив перші сорок днів приймати будь-які дари чи гроші.

На третій день перебування Елідюка в Ексетері по місту пішов поголос, що ворог підступив до самих околиць, став облогою і готується до штурму. Елідюк почув гомін схвильованих городян і не гаючись надів панцер. В місті ж лишилось усього чотирнадцять лицарів, спроможних

тримати зброю в руках. Всі інші були поранені чи захоплені в полон. Побачивши Елідюка верхи, лицарі побігли по домівках і собі одяглись у панцери. Вони не чекатимуть, поки їх покличуть, а вирушать до брами разом із Елідюком.

— Ми поїдемо з вами, пане,— кажуть вони.— І хай би що ви робили, ми робитимемо те саме.

Елідюк їм на те відповідає:

— Моя вам дяка. Чи знає хто з вас годяще місце для засідки? Якусь ущелину, вузеньку стежку, де ми могли б захопити ворога зненацька? Як підстережемо його там, то виграємо бій. Бо тепер перевага не наша. Може, хто запропонує щось ліпше?

— Є тут один вузенький путівець, сер. Він пролягає біля того лісу за полем, де росте льон. Вони поїдуть тим путівцем, коли вдосталь награбують усякого добра. Після таких трудів вони, як правило, повертаються безтурботні, необачні. Наче самі наглої смерті шукають. То це ж в одну мить можна завдати ворогові тяжкого удару!

— Друзі мої,— звернувся до лицарів Елідюк,— одне я знаю напевне: не треба іти на необдуманий ризик навіть тоді, коли, здавалося б, становище безнадійне. Це не принесе ні успіху в бою, ані слави імені вашому. Всі ви піддані короля, і маєте завжди і всюди бути йому вірними. Тому, хай би куди я їхав, рушайте слідом за мною і робіть те саме, що робитиму я. І я обіцяю вам: як будемо разом, то не зазнаємо невдач. Може, ми й не захопимо ніякої здобичі. Але нащадки ніколи нас не забудуть, якщо ми розіб'ємо ворогів сьогодні.

Така переконаність вплинула на лицарів, і вони подались із Елідюком до лісу. Там воїни зачаїлися біля дороги й стали чекати. Елідюк добре все обміркував і пояснив, як треба нападати на вершників і що при цьому кричати. Коли ж ворог ступив на путівець, Елідюк

вигукнув бойовий клич і наказав своїм друзям битися на славу. І лицарі билися — нещадно, нікого не милуючи.

Сутичка вийшла короткою. Захоплені зненацька, вороги були швидко розбиті й кинулися навтіки. Елідюкові воїни захопили в полон проводиря ворожого загону й багато лицарів і доручили їх своїм зброєносцям. Елідюк мав двадцять п'ять лицарів, а взяв у полон тридцятьох, захопивши ще й багато зброї і силу усякого добра. З усім оцим, радісінькі з такої блискучої перемоги, вони тріумфально повертаються до міста.

Король в цей час стояв на вела, побиваючись за своїми воїнами. Він гірко журився, гадаючи, що Елідюк зрадник і занапастив усе його лицарство.

Ось суне натовп — одні навантажені, інші зв'язані, і повертається набагато більше людей, ніж вирушало. Це і ввело короля в оману. Він сповнений тривоги і сумнівів. Наказує зачинити браму, а городянам стати на мури з луками та іншого зброєю напоготові. Але це зайва пересторога. Елідюк вислав наперед гінця — пояснити, що сталося. Той розповів про бретонського найманця — як він прогнав ворога, як гарно він виявив себе. Ніхто ще досі не бачив такого звитяжця верхи на коні. Сам взяв у полон ворожого проводиря і захопив двадцять дев'ять чоловік, а на полі бою залишив багатьох убитих і поранених.

Король чує добрі вісті, і його радощам немає меж. Він спустився з башти й пішов зустрічати Елідюка. Подякував за все, і віддав йому всіх полонених для викупу. Елідюк чесно поділив серед лицарів усю зброю, залишивши своїм підданим три коня,— не більше, ніж їм належало. Він розподілив і все інше, навіть і ту частину, що належала йому за правом, серед полонених і городян.

Після цього подвигу Елідюк став улюбленцем короля. І він найняв Елідюка і його воїнів на цілий рік. Елідюк же заприсягнувся на вірне і щире слугування. Незабаром він став охоронцем королівських земель.

Молода королівна багато чула про лицаря Елідюка — про його вроду й чесноти, про благородство, освіченість і щедрість. І ось вона посилає до нього свого пажа — просити, благати Елідюка прийти і розважити її. Їм необхідно поговорити, узнати одне одного, а як він не прийде, вона дуже засмутиться.

Елідюк переказує, що він, звісно, прийде, бо і сам так прагне цієї зустрічі. Тож він сідає на коня, бере з собою слугу і поспішає на розмову з дівчиною. Зупинившись біля її покоїв, він висилає наперед пажа, а сам чекає, коли той повернеться. Згодом Елідюк — лагідний, щирий, гречний, привітався за етикетом до молодої дами і подякував за запрошення. Гіліадон виявилася дуже гарною. Взявши лицаря за руку[72], вона повела його до ложа. Вони посідали удвох і стали говорити про се і про те. Вона крадькома кидала на нього погляди — на його обличчя, постать, ловила кожен Елідюків порух і думала, який-то він гарний, який близький до її ідеалу. Стріла кохання влучає в серце Гіліадон, і от вона вже вся в полоні нестримного почуття. Королівна блідне, зітхає, але освідчитись не може, бо раптом лицар зневажить її за це!

Елідюк довго пробув із нею, та коли настав вечір, попрощався. Гіліадон дуже не хотіла його відпускати, але він пішов. У тяжкій задумі, журний повернувся Елідюк до своїх покоїв. Він був стурбований, бо ж Гіліадон — королівна, а він тільки слуга королю. Йому здалося, що вона лагідно і навіть якось збентежено винуватила його за щось. Він відчуває, що вчинив недобре — бути так довго в цій країні і досі жодного разу не побачитись із королівною. Подумав отак Елідюк, і сором пойняв його. Він згадав свою дружину, і те, як обіцяв бути їй вірним.

Гіліадон після побачення з Елідюком захотіла, щоб він став її коханим. Якби-то її змога і його згода! Ніхто ще досі не припадав їй так

до серця. Всю ніч вона не спала, мріючи про нього, а на світанку піднялася, стала до вікна, гукнула пажа і звірила йому свою таємницю.

— Боже милий,— мовить вона,— я почуваюся так, ніби потрапила в пастку. Я покохала нового найманого лицаря, Елідюка, що так звитяжно бився з ворогом. Усю ніч я не стулила повік, очам було несила заплющитись. Коли він справді кохає мене, коли його наміри серйозні і він це покаже, я зроблю все, чого тільки він побажає. Є у мене велика надія — колись він може стати тут королем. Я просто в захваті від нього. Такий він розумний і такий щирий. Якщо він не любить мене, я помру від горя.

Коли вона скінчила, юний паж дав їй гарну пораду: не треба так швидко зневірюватись.

— Пані моя, як ви кохаєте Елідюка, дайте йому знати про це. Пошліть йому пояс, стрічку або ж каблучку. Подивитесь, чи сподобається це йому. Як він радісно прийме дарунок, зрадіє, отримавши звістку од вас, отже, усе гаразд. Не журіться, він любить вас. А чи є де хоч один імператор, який не затанцював би від щастя, дізнавшись, що подобається вам?

Дівчина обдумала пораду.

— Але як мені довідатись, лише через дарунок, чи я дійсно бажана йому? Ось чого ти не можеш збагнути! Кавалер прийме подарунок, незалежно від того, чи мила йому дарувальниця. І зробить це дуже поштиво. Якщо ж він насміється з мене, ця обручка стане мені огидна! Але, може, тобі скаже щось вираз його обличчя? Отож збирайся мерщій, та в дорогу.

— Я готовий.

— Передаси йому цю золоту обручку, і ось іще: дай йому мій пояс. І будь дуже люб'язний, коли вітатимеш його від мене.

Паж повернувся йти, але королівна була в такому стані, що за мить покликала його назад. Та ось відпускає його й жебонить сама до себе:

— О боже, я закохалась у чужинця! І навіть не знаю, чи благородного він роду. А що, як тепер він несподівано зникне? Я буду в розпачі. Я не при своєму розумі — відкрилася йому серцем. Ще до вчорашнього дня і в очі Елідюка не бачила, а тепер вішаюсь йому на шию. Мабуть, він просто зневажатиме мене. Та ні, він не такий. Якщо він гарна людина, йому сподобається моя відвертість. Тепер усе в руках божих. Як же погано мені буде, коли я йому зовсім не потрібна! Ніколи вже тоді не знатиму щастя!

Тим часом, поки вона отак побивалася, паж поспішав на зустріч. Він розшукав Елідюка, і, залишившись із ним наодинці, привітався, як наказувала дівчина. Тоді передав маленьку обручку і пояс. Лицар подякував, надів прикрасу на палець, а пояс застебнув на стані[73]. Але пажу він не сказав нічого, лише запропонував у відповідь свою каблучку і пояс. Та паж не взяв їх і повернувся до своєї молодої пані. Хлопчина застав Гіліадон в її світлиці і передав їй Елідюкові вітання й подяку.

— В ім'я усього святого, не крий од мене правди. Скажи, чи дійсно він кохає мене? — спитала королівна.

— Гадаю, що так. Він не став би вас обманювати. Здається, він веде обережну і ввічливу гру. Йому відомо, як треба приховувати свої почуття. Я привітав його від вашого імені й передав дарунки. Він підперезався поясом і дуже дбайливо його застібнув. Тоді надів обручку. Більше я йому нічого не говорив. І він мені теж.

— Але чи зрозумів він, що це означає? Бо як ні — я загину!

— Щиро кажучи, не знаю. Та коли ви вже хочете знати мою думку, гаразд... Якщо Елі дюк не знехтував вашими дарами, виходить, ви... не дуже йому неприємні.

— Перестань дражнити мене, зухвальцю! Я і сама чудово знаю, що не бридка Елідюкові. Чи ж могла я завдати йому болю? Хіба що кохаючи лицаря всім серцем... Але якщо я справді неприємна йому, то він заслуговує смерті. Поки я сама не поговорю з ним, не знаю, що й робити. Ти перекажеш йому або ще хтось. Хай знає, як розривається моя душа, жадаючи його! Аби тільки знати, скільки він тут пробуде!

— Пані, король найняв його на цілий рік. Цього часу, гадаю, досить, щоб висловити йому ваші почуття.

Коли Гіліадон почула, що Елідюк не збирається їхати, вона зраділа до нестями: як чудово, що він має лишитися! Та не відала дівчина, як карається Елідюк відтоді, як уперше стрівся з нею. Адже доля скувала лицаря жорстокою обітницею — отим словом, що дав він дружині, коли їхав з рідного дому: ніколи не задивлятися на іншу жінку. Елідюк прагнув дотримати свого слова, але серцем уже належав королівні. І несила йому приховати своє безтямне кохання до чарівної Гіліадон. Аби тільки побачити її знову, поговорити з нею, поцілувати її, приголубити... Та він ніколи не освідчиться коханій, бо вкриє себе довічною ганьбою за порушене слово. А крім того,— хто він такий? Лише васал короля.

Сумніви крають йому душу. Та ось, відкинувши вагання, Елідюк сів на коня. Він скликає своїх воїнів і їде до замку на розмову з королем. Як пощастить, він побачить і дівчину,— ось чому він так поспішає.

Король саме в цей час підвівся з-за столу і попрямував до покоїв доньки; й ось він уже грає в шахи з якимсь чужоземним лицарем. По той бік столика королівна мала показувати тому лицареві ходи.

Елідюк виступив наперед. Король люб'язно його привітав, посадовив поруч і звернувся до доньки:

— Люба моя, познайомся з оцим благородним лицарем і вшануй його по честі. В усій країні немає кращого воїна за нього.

Дівчина дуже зраділа, почувши таке. Вона підводиться і запрошує Елідюка сісти поруч неї, осторонь від інших. Обоє заніміли від кохання. Вона не насмілювалася відкритись Елідюку, а він боявся й слово зронити. Лише подякував за надіслані дарунки: ніколи ще жоден дар не тішив так його серця. Вона відповідає радістю на його радість. А тоді несподівано звіряється, навіщо послала йому каблучку і пояс: душею і тілом вона лине до нього, не в змозі опиратися своїм почуттям, нестямно його кохає і віддає себе під владу будь-якого бажання Елідюка. Якщо ж їм не судилося бути разом, то нехай він знає: жоден чоловік ніколи не матиме її за дружину.

І Елідюк їй відказує на те:

— Королівно, я такий щасливий вашим коханням. Радію всією душею. Хіба ж може мовчати моє серце, коли ви так палко мене кохаєте? Ніколи я цього не забуду. Ви знаєте, я заприсягнувся вашому батькові служити тут рік, пообіцяв, що не полишу цей край, доки не скінчиться війна. Лише після того я вирушу додому, якщо, звісно, ви мені дозволите. Я не хочу лишатися тут назавжди.

— Елідюку, я така вдячна за вашу відвертість. Ви такий щирий і такий мудрий. Але заздалегідь, до того як поїхати звідси, ви маєте вирішити мою долю. Я кохаю вас і вірю вам більше, ніж будь-кому в усьому світі.

Тепер вони знали, що кохають одне одного взаємно, і жодне слово більше не зірвалося з їхніх уст.

Елідюк повертається до своїх покоїв, зачарований тим, як усе складається. Він може говорити з Гіліадон стільки, скільки побажає,— так безтямно вони покохались.

Тепер Елідюк так завзято бився на війні, що захопив у полон ворожого короля і визволив усю країну. Шириться усюди його слава щедрого і вправного воїна. Лицарська доля йому всміхається.

І от саме тоді бретонський король вислав морем трьох гінців — розшукати Елідюка. Бо лихі часи настали в Бретані, і що далі, то йшлося на гірше. Ворог захопив усі фортеці, а землі плюндрував вогнем і мечем. Гірко караючись, король просив пробачення за те, що вигнав Елідюка. Послухавши злих язиків, він безневинно засудив свого вірного лицаря. Але тепер прогнав геть підступну зграю обмовників, що чорними наклепами та підступом вислали його улюбленця з країни. І зараз, у тяжку годину, він наказує Елідюкові, закликає, благає,— в ім'я довір'я, що було колись поміж ними, відколи лицар уперше присягнувся на вірність йому,— приїхати і вирятувати рідний край зі страшної наруги.

Елідюк прочитав тривожну звістку, схвилювався до глибини душі. Він подумав про Гіліадон, яку тепер кохав усім своїм єством, а вона відповідала йому взаємністю. Проте їхнє кохання було цнотливим — нічого непорядного чи легковажного. Милування, розмови, взаємні дарунки — пристрасне почуття поміж ними не заходило далі. Вона поводилася так заради того, на що покладала велику надію. Гіліадон сподівалася, що Елідюк належатиме їй, і тільки їй одній, якщо вона вірно триматиметься.

Та не відала вона, що у нього є дружина.

"Гай-гай! — думає собі Елідюк,— я збився з дороги. Занадто довго я пробув отут. Будь проклятий той день, коли я вперше глянув у бік цієї землі. Я втратив тяму через Гіліадон, а вона через мене. Якщо ж я попрощаюсь із нею тепер, комусь із нас не жити. А може, й обом. І все-

таки я маю їхати — так велить мені в листі бретонський король і дане мною слово. А крім того, я заприсягнувся дружині у вірності. Мені треба отямитись. Не можу я більше тут лишатися, вибору в мене немає. Якби я одружився з Гіліадон, церква ніколи б не освятила цей шлюб. Як не глянь, усе безвихідь. О боже, несила думати, що більше ніколи по побачу її! Але хай би чого це коштувало, я маю бути щирим із коханою. І вчиню саме так, як вона того забажає. Її батько досягнув надійного миру і ніхто більше не схоче йти на нього війною. Я ж пошлюся на тяжке становище бретонського короля і спитаю дозволу вирушити ще до заходу сонця. І це не порушує нашої угоди: я полишаю цей край, тільки-но встановиться мир. Побачусь із Гіліадон і все їй поясню. Тоді вона скаже, чого бажає, а я зроблю все, щоб вволити її волю.

І, не гаючи часу, Елідюк рушив до короля просити дозволу на від'їзд. Він пояснив, у якій скруті тепер Бретань, і показав листа бретонського короля — не лист, а волання про допомогу. Старий король читає і розуміє, що тепер він втратить Елідюка. Король дуже з того засмутився і стурбувався. Він запропонував лицареві частину своїх володінь, третину спадку і королівську скарбницю. Він зробить для Елідюка стільки, що той довіку йому дякуватиме. Аби тільки лишився!

Та Елідюк непохитний.

— Тепер, коли мій король у небезпеці і доклав таких зусиль, щоб розшукати мене, я повинен прийти йому на підмогу. Ніщо мене тут не затримає. Але якщо вам будь-коли знадобляться мої послуги знов, я охоче повернусь і приведу з собою ще багато лицарів.

Король подякував і відпустив Елідюка без подальших умовлянь із щедрими дарами: золото й срібло, гончаки й копі, прегарні шовки. Елідюк узяв лише найнеобхідніше. Тоді чемно попросив у короля дозволу поговорити з королівною.

— Дати такий дозвіл — для мене радість,— відповів король.

Елідюк посилає наперед служницю — відчинити двері до світлиці Гіліадон. Тоді й сам заходить до неї. Побачивши коханого, Гіліадон вигукнула його ім'я й обійняла в пристрасному пориві. Тоді вони стали міркувати, що далі робити, і Елідюк коротко пояснив, що жене його в дорогу. Та коли розтлумачив усе як слід, але не спитав у милої дозволу на від'їзд, дівчина зблідла і ледь не зомліла. Побачив таке страждання коханої Елідюк — і мало не збожеволів. Він цілує її в уста і, розчулившись, плаче. Тоді підхоплює її на руки і тримає отак, аж поки королівна приходить до тями.

— О, наймиліша в світі... боже милий... послухайте — ви для мене — життя і смерть, ви — усе моє буття. Тому я і прийшов, щоб ми поговорили про це і вірили одне одному. Я маю їхати додому. Ваш батько дозволив мені. Але хай би що зі мною сталося, я зроблю все так, як ви забажаєте.

— Тоді візьміть мене з собою, як не хочете лишитись! А не візьмете, я руки накладу на себе! Ніколи вже мені не знати радості та щастя!

Елідюк на те ласкаво говорить: яка вона гарна, як пристрасно він її кохає.

— Але я свято заприсягнувся вашому батькові вірою і правдою рік слугувати. Якщо ж я заберу вас із собою, то порушу дане мною слово, поки воно дійсне. Я присягаюсь, я обіцяю вам усім серцем: як дозволите мені зараз поїхати на деякий час і призначите день повернення, то ніщо в світі не зупинить мене, поки я живий і здоровий. Життя моє у ваших руках.

Як палко кохала його Гіліадон! Вона призначила день, коли він мав повернутись і забрати її. Закохані розлучились у сльозах і горі, обмінявшись золотими каблучками і ніжно цілуючи одне одного.

Елідюк вирушив до моря і при сприятливому вітрі швидко його переплив. Коли ж приїхав додому, король Бретані нечувано зрадів. Раділи його друзі й родичі, всі бретонці, а найдужче — Елідюкова дружина, що залишилась такою ж привабливою і гідною чоловіка, як і завжди. Та весь час ходить мовчазний Елідюк, поринувши в думи про своє пристрасне кохання в Англії. Ніщо не миле його очам — сам похмурий, не посміхнеться. Не бути йому щасливим, поки знову не побачиться з Гіліадон.

Дружина Елідюкова глибоко переживала його потайливість, не відаючи, що є тому причиною. Стало їй жаль себе, і тоді почала вона всіляко розпитувати, чи Елідюк не чув, бува, від когось, ніби вона поводилася негоже під час відсутності чоловіка. В такому разі вона готова захистити свою честь перед усіма, хай тільки він забажає.

— Пані моя, ніхто не звинуватив вас ні в чому лихому. Але я свято заприсягнувся королю тієї землі, де жив, що повернуся до нього. Я дуже йому потрібен і пообіцяв, що приїду через тиждень, тільки-но бретонський король залагодить мир. Але повернутись додому назавжди я зможу тільки тоді, коли виконаю одну дуже важливу справу. І ніщо не розрадить мене, поки я не опинюся там. Своєї обітниці я не порушу.

Оце і все, що Елідюк сказав дружині. Він очолив королівське військо і став йому у великій пригоді. Король, завдяки доблесті Елідюка, врятував свою землю. Та коли наблизився призначений Гіліадон день, Елідюк заходився встановлювати мир. Він погодив із усіма умови миру, і лише після того зібрався в дорогу, взявши з собою воїнів — двох племінників, яких ніжно любив, і одного з своїх пажів, хлопчика, що знав усю правду про них з Гіліадон і який носив їхні записки. Крім тих воїнів, Елідюк узяв тільки своїх зброєносців, більше нікого. Тоді змусив їх заприсягнутися берегти таємницю.

Не гаючись далі, Елідюк виходить у море і скоро припливає до Тотнеса. Нарешті він знову там, куди так поривався. Елідюк був дуже обачливий. Далеко від гавані, подалі від людських очей, він зупинився в

заїжджому дворі, де його не могли вистежити чи впізнати. Тоді спорядив пажа і послав його до Гіліадон — повідомити, що її коханий повернувся і дотримав свого слова. Вночі, під запоною темряви, вона має непомітно зникнути з міста. Паж супроводжуватиме її, а Елідюк вийде назустріч.

Паж перевдягнувся і всю дорогу до Ексетера йшов пішки, добувся до покоїв королівни і сповістив, що її милий тут. Хлопчина застав Гіліадон в зажурі та безнадії. Почувши звістку, вона не витримала й заплакала, а тоді аж обцілувала пажа. Той передав їй, що вона має залишити місто сьогодні увечері, і весь день вони провели, міркуючи над планом втечі.

Коли ж запала ніч, вони, дбаючи, щоб їх не помітили, обережно вислизнули з міста. На Гіліадон була вишукана, золотом гаптована шовкова сукня і коротка мантія.

На відстані пострілу з лука від міської брами ріс невеличкий ліс, а за ним — гарний сад. Елідюк, приїхавши сюди за Гіліадон, став очікувати біля живоплоту. Паж привів дівчину на призначене місце. Елідюк зіскочив з коня і поцілував кохану — така радість побачитись ізнову! Допоміг їй сісти в сідло, взяв за вуздечку її коня, і вони помчали до Тотнеської гавані. Відразу сіли на корабель, на якому, крім людей Елідюка і його любої Гіліадон, більше нікого не було. Відпливли при ходовому вітрі і гарній погоді, та коли наблизились до бретонського берега, зірвався страшенний буревій. Зустрічний вітер відігнав їх далеко від гавані. Незабаром тріснула і повалилася щогла і вони втратили вітрила. У розпачі всі стали молитися — богові, святому Миколаю, святому Клементу і богоматері, щоб вимолила у Христа захисту й порятунку, щоб дав їм дістатися суходолу. Туди й сюди носило їх уздовж берега розгніване море. Тоді один корабельник закричав:

— Що ж це діється?! Боже мій, це та дівчина, яку ви взяли із собою на борт, потопить нас усіх. Ми ніколи не причалимо до берега. Вдома у вас є законна дружина. А тепер ви хочете мати ще одну. Це ж супроти

бога й закону. Супроти пристойності й віри. Викиньмо її в море і врятуємось самі!

Елідюк усе це чує і від гніву стає сам не свій.

— Ах ти ж покидьку, нелюде, пацюче! Закрий свою польку! Якщо кинеш її в море, я поквитаюся з тобою!

Елідюк пригорнув Гіліадон до себе і, як міг, заспокоїв її. Королівну знесилила морська недуга, а новина, що вдома її коханого чекає дружина, розбила їй серце. Вона зомліла, упала долі, смертельно бліда, і застигла отак, мов нежива.

Елідюк усвідомив, що все це сталося через нього, і подумав, що Гіліадон померла. Горю його не було меж. Він підвівся, кинувся до корабельника і щосили вдарив його веслом. Той повалився на палубу, а Елідюк перекинув його через борт, і хвилі зімкнулися над ним. Вчинивши отак, Елідюк став до стерна, і так вправно повів судно, що скоро вони щасливо дісталися берега, увійшли в гавань, об'якорились і спустили сходні. Гіліадон все лежала без подиху, з печаттю смерті на лиці. Елідюк ридав невтримно,— якби його воля, він помер би разом із Гіліадон. І він спитав поради в своїх товаришів — куди відвезти дівчину тепер? Не захотів полишити її, аж поки вона буде похована з усією шанобою, згідно обряду, й спочине в святій землі. Адже вона королівна і заслуговує на те. Однак його друзі не могли порадити нічого путнього. Тоді Елідюк став думати сам.

Неподалік від моря, всього за день їзди, стояв Елі дюків дім. На тридцять миль довкола простягся ліс, у якому стояла каплиця, а в ній вже сорок років жив святий відлюдник. Елідюк, бувало, часто з ним розмовляв.

"Відвезу Гіліадон туди,— думає він,— і поховаю її в тій каплиці. Тоді подарую частину своїх земель церкві й збудую абатство чи монастир.

Черниці або ж ченці, що молитимуться за неї щодня, вимолять божого милосердя для її душі".

Тоді він звелів воїнам сідлати коней і взяв з кожного обітницю вірності. Гіліадон він поклав на коня перед себе. Рушили навпростець і незабаром в'їхали до лісу. Нарешті побачили каплицю. Вершники стали голосно гукати й стукати в двері. Ніхто на те не озивався і дверей не відчиняв. Тоді Елі дюк наказав одному з своїх людей забратись досередини і відімкнути каплицю.

В каплиці вони побачили свіжу могилу — святий і благочестивий відлюдник упокоївся минулого тижня. Сумні й збентежені стояли воїни Елідюка. Вони хотіли викопати могилу, яка навіки розлучила б Елідюка з Гіліадон, та він звелів усім вийти геть з каплиці.

— Ні, так не гоже. Спершу я пораджуся з мудрими, як мені уславити цю землю — абатством чи монастирем. А доти покладемо Гіліадон перед вівтарем і полишимо її на захист божий.

Він приніс ложе, його ж воїни швидко викопали могилу. Поклали туди дівчину і полишили отак. Та ступивши за поріг, Елідюк відчув, що помирає з горя й кинувся цілувати обличчя й очі Гіліадон.

— Серденько моє, може, господь змилується, як я навіки кину зброю або зроблюся самітником. Проклинаю той день, коли ви вперше побачили мене. Голубко мила, навіщо ви поїхали зі мною? Навіть королева не могла б кохати мене вірніше й палкіше, ніж ви. Крається моє серце за вами. Того ж дня, як поховаю вас, я піду в монастир, і приходитиму сюди щодня, щоб усю скорботу виплакати на вашу могилу.

Мовивши отак, він рвучко підвівся і вийшов з каплиці.

Наперед він вислав гінця — сказати дружині, що повертається, але зморений і безсилий. Сповнена радості, вона одяглася зустріти Елідюка

й ніжно його привітала. Та мало щастя принесла їй та зустріч. Жодного разу не посміхнувся їй Елідюк, не сказав ласкавого слова. І ніхто не наважився допитуватися причини його журби. Кілька днів він тільки те й робив: відстоїть заутреню і поверне коня до лісової дороги, до каплички, де лежала Гіліадон... зомліла, непорушна, безживна. Але одне страшенно дивувало його — обличчя коханої не втрачало барви життя. Її шкіра трохи зблідла, але лишалась все ж рожевою. В глибокому розпачі ридав Елідюк і молився за її душу, і тільки після того вертався додому.

Одного ранку, коли він саме вийшов із церкви після меси, за ним пішов назирці молодий слуга, якому Гільдельвек пообіцяла дати в нагороду коней і зброї, коли він зможе непомітно вистежити, якою дорогою проїде його володар. Слуга зробив усе, як було наказано. Він непомітно в'їжджає до лісу за Елідюком. Він стежив пильно і побачив, як Елідюк зайшов до каплички і чув знадвору його побивання. Тільки-но Елідюк вийшов, слуга помчав мерщій назад, і все, що чув і бачив, розповів своїй пані — як голосив у каплиці, страждаючи, її чоловік. Ця звістка, заступивши образу, розчулила Гільдельвек.

— Мерщій поїдемо до каплиці й оглянемо то місце,— сказала вона.— Ваш володар має скоро з'явитися при дворі, де триматиме раду з королем. Відлюдник недавно помер. Я знаю, Елідюк його дуже любив, але не став би так переживати через його смерть. Не побивався б він так тяжко.

Отож розгадка таємниці мала зачекати до слушного часу.

Того ж таки дня Елідюк зустрівся із королем Бретані. А в цей час його дружина взяла слугу, і той привів її до каплиці відлюдника. Зайшовши досередини, вона угледіла ложе і дівчину на ньому, свіжу, мов вранішня троянда. Гільдельвек відкинула покривало й побачила тендітне тіло, тонкі руки, білі долоні, довгі ніжні пальці. І їй стало відразу зрозуміло, чому обличчя Елідюка оповите чорним сумом. Вона гукнула слугу й показала йому дивовижну красуню.

— Бачиш цю дівчину? Вона чарівна, мов самоцвіт. Це і є кохана мого чоловіка. Ось чому він такий нещасний. Але не це ятрить мені душу. Така красуня — і померти так рано... Я відчуваю лише жаль до неї. А Елідюка я все ж таки кохаю. Це наша спільна біда.

Вона заплакала — із співчуття до Гіліадон. Та коли присіла коло смертного ложа, із сльозами на очах, з-під вівтаря зненацька вискочила ласиця. Тієї ж миті слуга вдарив її ціпком, щоб вона не побігла по тілу Гіліадон, убив і відкинув маленьке тільце на середину каплиці. Невдовзі з'явився товариш ласиці й побачив, де вона лежить. Тваринка оббігла навколо голови мертвої ласиці і кілька разів поторгала її. Але подруга не оживала і звірятко явно засмутилося. Раптом воно вибігло з каплиці, кинулось до лісової трави, зірвало там яскраву червону квітку, чимдуж принесло її назад і вклало у рот забитої подруги. За мить ласиця ожила.

Гільдельвек усе це бачила й закричала до слуги:

— Лови її! Кидай мерщій палицю! Не дай їй утекти!

Слуга жбурнув палицю, влучив, і квітка випала з рота звірятка. Гільдельвек швидко схопила її, повернулася до Гіліадон і вклала їй в уста багряну квітку. Першої миті нічого не сталося, та за хвилину дівчина заворушилась, зітхнула і розплющила очі.

— Боже милий,— прошепотіла вона,— як довго ж я спала!

Почувши, що дівчина заговорила, Гільдельвек подякувала Всевишньому, а тоді спитала в Гіліадон, якого вона роду і звідки.

— Пані моя, народилась я в Британії, мій батько — британський король. Я безтямно покохала одного лицаря, хороброго найманця на ім'я Елідюк. Я таємно втекла із ним. Та він ошукав і зрадив мене. У нього була дружина, про яку він нічого мені не сказав, навіть і словом не прохопився. Коли ж я взнала всю правду, то відразу й зомліла на місці. А

він жорстоко кинув мене, одну, тут, в чужому краї. Він обманув мене, і що зі мною буде, не знаю. Це божевілля — вірити чоловікам.

— Люба моя,— мовила Гільдельвек,— запевняю вас: весь цей час він у невтішному горі. Він гадає, що ви померли, і сам не свій від такого удару. Щодня приходить подивитись на вас. Але, бачу, ви нічого про це не знаєте. Я і є його справжня дружина й дуже за нього переживаю. Він був такий засмучений... І я вирішила довідатись, куди він весь час зникає. От я й поїхала за ним і ось так знайшла вас. А тепер я дуже рада, що ви живі. Я візьму вас із собою і відвезу до нього. І скажу усім на світі, що він ні в чому не винен. А по тому пострижуся в черниці.

Гільдельвек говорила так заспокійливо, що Гіліадон погодилася їхати з нею. Гільдельвек спорядила слугу і послала його за Елідюком. Слуга помчав учвал і незабаром наздогнав його. Хлопець поштиво привітав Елідюка, а тоді розповів усю правду. Елідюк, не чекаючи на своїх воїнів, стрибає в сідло. Того ж вечора він примчав додому і побачив Гіліадон — живу! Він ніжно подякував дружині і був на сьомому небі — такого щастя він ще не відав. Елідюк не може відірватись від Гіліадон, цілує її, а та сором'язливо відповідає на його поцілунки. Вони не в змозі приховати радості зустрічі.

Коли ж Гільдельвек побачила, як усе обертається, вона поділилась із чоловіком своїми міркуваннями. Попросила його дозволу жити нарізно, бо бажає стати черницею і служити богові. Елідюк має дати їй частину своїх земель, де вона заснує абатство. Після цього він має одружитись із дівчиною, яку так нестямно кохає, бо жити з двома дружинами не тільки протизаконно, але й непорядно і непристойно.

Елідюк не став перечити їй. Він зробить усе так, як вона побажає, і віддасть частину своїх земель.

У тому самому лісі біля замку, де стояла каплиця відлюдника, він звів церкву та інші монастирські споруди. За тим — відписав

монастиреві багато угідь та всілякого добра. Коли усе залагодилося, Гільдельвек,— разом із тридцятьма іншими черницями — оселилася в монастирі. Отак вона заснувала свій орден і стала жити новим життям.

Елідюк обвінчався з Гіліадон. Пишне й бучне відсвяткували вони тоді весілля, і довгий час щасливо жили у повній злагоді й любові. Вони роздали людям силу всілякого добра і зробили багато гарних справ — так багато, що, зрештою, присвятили себе служінню богові.

Гарно все обміркувавши, Елідюк прибудував до свого замку церкву й одказав їй усі гроші й більшу частину своїх володінь. Він призначив служників та інших богочестивих людей дбати про орден та його будівлі. Коли все було завершено, він ввірив себе і слуг своїх всемогутньому богові. А Гіліадон, яку він так палко кохав, Елідюк відіслав до своєї першої дружини. Гільдельвек зустріла її як рідну сестру, і, виявляючи до неї велику шану й повагу, вчила слугувати богові й жити богоугодним життям ордену. Вони молилися за спасіння Елідюкової душі, а той, у свою чергу, молився за них обох. Через вістовців узнавав Елідюк, як вони жили і втішали одна одну. Всі троє по-своєму щиро намагалися любити бога, і, як настав час, то милістю божою, на якій стоїть уся правда життя, кожний спочив тихою смертю.

За давніх-давен склали цю легенду благородні кельти, щоб зберегти пам'ять про дивовижну долю цих трьох людей. Хай живе вона у віках!

55

Камелот — легендарне місто в Британії, де знаходився двір короля Артура. Синдромом Камелота Фаулз іронічно називає пристрасне захоплення середньовіччям.

56

Марі де Франс — талановита французька поетеса XII століття, авторка віршованих новел, так званих ле, сюжети яких здебільшого запозичені з народних кельтських переказів. Уславилась як авторка найдавнішої літературної обробки роману про Трістана та Ізольду ("Ле про жимолость").

57

Марі зовуть мене, і родом я із Франції (стар. фр.).

58

Аліенора Аквітанська (1122—1204), онука найдавнішого з відомих нам трубадурів, Гільома IX, графа Пуатье (1071— 1127). Королева Франції (1137—1152) як дружина Людовіка VII і королева Англії (1154—1189) як дружина Генріха II. Була діяльною провідницею провансальських літературних ідей.

59

Генріх II Плантагенет, граф Анжуйський (звідси друга назва династії — Анжуйська, 1133—1189), англійський король (1154—1189), перший з династії Плантагенетів.

60

Томас Бекет (1118—1170), канцлер Англії з 1155 р.; архієпископ Кентерберійський — з 1162 р. Противник політики Генріха II, спрямованої на підкорення англійської церкви світській владі. Був убитий за таємним наказом короля.

61

"Бретонські повісті" (фр.), твори, сюжети яких беруть свій початок з бретонських, уельських і корнуельських фольклорних джерел. Діляться на чотири основні цикли: бретонські ле, романи про Трістана та Ізольду, романи про короля Артура і романи про пошуки святого Грааля.

62

Джейн Остін (1775—1817) — англійська письменниця, авторка сімейно-побутових романів. Надзвичайно правдиво зображувала побут і звичаї англійської провінції, виявляючи велику майстерність психологічного аналізу.

63

"Розум і почуття" — назва одного з романів Д. Остін.

64

Арпеджіо (іт. arpeggio) — виконання звуків акорду не одночасно, а по черзі у висхідному або низхідному русі.

65

Йоганн Гутенберг (бл. 1399—1468), німецький винахідник книгодрукування, перший друкар Європи.

66

Хочу подякувати доктору Оксфордського університету, з Пембрук-Коледж, Ніколасу Манну, за допомогу в особливо важких місцях. (Примітка автора).

67

Куртуазна любов (фр.).

68

Уотергейтська справа — розслідування політичного скандалу, пов'язаного з протизаконними діями адміністрації уряду Р. Ніксона, що призвело до відставки Р. Ніксона з поста президента США в серпні 1974 р.

69

Переходи оповіді в теперішній час, так само, як і діалогу, повністю відповідають оригіналові. (Примітка автора).

70

У тексті говориться "в замку", але цілком очевидно, що йдеться про Ексетер, який на той час був обнесений муром. Марі повинна була знати про велике значення міста за часів існування Західної Саксонії і захоплення її Вільгельмом Завойовником у 1068 р. Сакси відібрали у кельтів Східний Девоншір і Ексетер у другій половині сьомого століття, тому першоджерело "Елідюка" Марі мало бути створене до цього часу. В зв'язку з цим Тотнес часто згадується в matsere de Bretagne. (Примітка автора).

71

...en soudees remaneir (стар, фр.) — наймати. Лицар soudoyer означає (принаймні в лицарському романі) "найманий воїн". Це визначення вживалося в набагато благороднішому й шанобливішому розумінні, ніж слово "найманець" тепер чи навіть за доби Відродження. Можливо, японський "самурай" буде тут найкращим аналогом. (Примітка автора).

72

Знак милості, даної Гіліадон її високим становищем. Звичайно кавалери середньовіччя брали даму — навіть свою дружину — за ліву руку, але тільки за пальці. Ходити ж під руку було майже невідомим до часів Відродження. Це частково пояснює чи пояснюється тим, що впродовж середньовіччя і аж до часів Гольбейна вважалося, ніби дотик жіночої руки має надзвичайно сильну еротичну дію. Принагідно нагадаю також, що вже тоді жінки носили звабливі прозорі тканини, про що ясно говорять інші тогочасні свідчення (обурених чоловіків). Це допомагає нам уявити образ Гіліадон. "Гілі" означає "золотий". Візьмімо уривок із однієї новели Марі де Франс — "Ланваль": "Вона була зодягнена в білу полотняну сорочку з широким мереживом з боків, так, що від шиї до п'ят видно було її оголене тіло. Вона мала привабливу стрункy постать і ніжний стан. А шию білу, мов сніг на гілці. Очі ясні на блідому обличчі, гарненький рот, витончений ніс, темні брови. Волосся ж у неї було хвилясте, пшеничного кольору. На сонці воно вигравало ясніше золота". (Примітка автора).

Ганс Гольбейн Молодший (бл. 1497 — 1543) — німецький художник-портретист і графік, був придворним художником Генріха VIII. Творчості Гольбейна властиві реалізм, ясність і велич мистецтва Відродження.

73

У середні віки модний пояс мав петлі і закінчувався гапликом. Застібувався він не туго і вільно звисав на боці. Чудовий зразок такого пояса чотирнадцятого століття, зроблений для дами бретонської родини, зберігається в Музеї Вікторії і Альберта. (Примітка автора).

74